

Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. VI. Психологія обдарованості. – Випуск 8. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 262с.

147

УДК 159.928

О.С. Науменко

СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

Анотація

У статті здійснено теоретичний аналіз розробок вітчизняних та зарубіжних вчених щодо визначення та розуміння понять „соціальний інтелект” та „емоційний інтелект” як складових соціальної обдарованості.

Ключові слова: соціальна обдарованість, соціально обдарована особистість, соціальний інтелект, емоційний інтелект, емпатія.

Аннотация

В статье проведен теоретический анализ разработок отечественных и зарубежных ученых относительно определения и понимания понятий «социальный интеллект» та «эмоциональный интеллект» как составляющих социальной одаренности.

Ключевые слова: социальная одаренность, социально одаренная личность, социальный интеллект, эмоциональный интеллект, эмпатия.

Постановка проблеми. Інтенсивні політичні та економічні зміни нашої країни за останні десятиліття демонструють наростаючу потребу у людях, здатних не тільки до об’єктивного бачення соціальних проблем, що виникають

148

в ході цих змін, а й ефективного їх вирішення. В цьому контексті вивчення соціальної обдарованості та її складових набуває особливої актуальності.

Мета статті: здійснити теоретичний аналіз розробок вчених щодо визначення і розуміння понять „соціальний інтелект” та „емоційний інтелект” як складових соціальної обдарованості.

Виклад основного матеріалу. З тієї чи іншої сторони соціальну обдарованість вивчали багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них можна виділити роботи Г. Джерекі, А.П.Коняєвої, Л.В.Попової Л.О.Петровської (соціальні здібності), К.О. Абульханової, Г.С. Васильєвої (соціально-адаптивний потенціал особистості), О.О. Бодальова (комунікативна компетентність), Е.Торндайка, Ч. Ханта, Д. Гілфорда, Ю.Н. Ємельянова, А.Л.Южанінової, Д.Гоулмана, Д.Майєра, Е.Л.Носенко, П.Саловей (соціальний та емоційний інтелект), Л.І.Уманського, Л.М. Попової, (лідерська обдарованість). Українським вченим О. І. Власовою вперше проведено системне дослідження онтогенетичного

розвитку соціальних здібностей особистості як базового психологічного потенціалу забезпечення її ефективного розвитку та самореалізації в сфері суб'єкт-суб'єктних взаємин [3]. Автор науково обґрунтовує психологічний статус соціальних здібностей як здібностей загальних, які поруч з інтелектуальними здібностями забезпечують людині цілісну здатність продуктивно функціонувати в суб'єкт-суб'єктній та суб'єкт-об'єктній сферах її життєдіяльності.

За О Власовою соціальні здібності мають в своїй структурі такі психологічні компоненти як креативність у соціальній сфері, соціально-аналітичні властивості, соціальна чутливість (емоційний інтелект), здатність до домінування у спільноті або впливу на інших (проекція розвинутих соціально-адаптивних та соціально-креативних властивостей), а також психологічна зрілість як свідчення наявності розвинутих просоціальних інтенцій і внутрішніх регулятивних властивостей особистості. Також для позначення інтелекту, „орієнтованого на досягнення високих позитивних результатів в сфері соціальної взаємодії” [4, с.83], автор пропонує використовувати термін „соціальний інтелект” нарівні з практичним, теоретичним.

Вперше поняття соціального інтелекту використав для позначення "далекоглядності в міжособистісних відносинах" Е. Торндайк в 1920 році. Вивчення соціального інтелекту Е. Торндайком зводилося до пізнавальної специфічної здібності, що забезпечує успішну взаємодію з людьми й спрямована, в основному, на прогнозування поведінки. Г. Олпорт (1937р) розумів соціальний інтелект як здібність до прогнозування найбільш вірогідних реакцій людини, що забезпечує успішність відносин. На думку Г. Олпорта, це особливий „соціальний дар”, продуктом якого є соціальне пристосування а не глибина розуміння.

У роботах Ж. Годфруа соціальний інтелект прирівнюється до одного з процесів - соціальної перцепції або соціального мислення. Також у зарубіжній

149

психології поняття соціального інтелекту трактували як: здатність уживатися з іншими людьми та взаємодіяти з оточенням (Т. Хант); здатність легко сходитися з іншими, уміння входити в їхнє положення, ставити себе на місце іншого (Е. Вернон); здатність критично й правильно оцінювати почуття, настрої і мотивацію вчинків інших людей (Дж. Ведек). Не обійшов увагою у своїх роботах соціальний інтелект і Г. Айзенк, визначивши його як прояв соціально-корисної адаптації і запропонувавши для його дослідження такі компоненти як міркування, вирішення завдань, пам'ять, навченість, розуміння, обробка інформації, вироблення стратегій, пристосування до навколишнього середовища.

Не обійшов увагою у своїх роботах соціальний інтелект і Г. Айзенк, визначивши його як прояв соціально-корисної адаптації і запропонувавши для його дослідження такі компоненти як міркування, вирішення завдань, пам'ять, навченість, розуміння, обробка інформації, вироблення стратегій, пристосування до навколишнього середовища.

Важливу роль у вивченні соціального інтелекту зіграв Дж. Гілфорд, створивши перший надійний тест для його виміру. В основу цього тесту вченим було покладено розуміння соціального інтелекту як системи інтелектуальних

здібностей, які не залежать від фактора загального інтелекту і прямо пов'язані з пізнанням поведінкової інформації. Так з'явилася інтегральна інтелектуальна здібність, що визначає успішність спілкування й соціальної адаптації.

Важливо, що Дж. Гілфорд особливо підкреслював, що розуміння поведінки інших людей і самого себе носить в значній мірі невербальний характер. Однак, до цього прислухались не зразу, і довгий час при діагностичному обстеженні соціального інтелекту спеціалісти переважно приділяли увагу когнітивним характеристикам, таким як сприйняття інших людей, розуміння мотивів їх поведінки і т. д., намагаючись виміряти їх за допомогою вербальних методів. З часом з'явилися також дослідження, що базувались на поведінкових, невербальних способах оцінки соціального інтелекту. Одними з перших, хто об'єднав два підходи до діагностики соціального інтелекту були С. Космітський і О.П. Джон запропонувавши в 1993р. концепцію соціального інтелекту із семи складових, з огляду на взаємодоповнюваність цих підходів. Ці складові були об'єднані у дві групи – „когнітивні" і "поведінкові". Когнітивні елементи соціального інтелекту включили в себе оцінку перспективи, розуміння людей, знання спеціальних правил, відкритість у відносинах до навколишнім. Поведінкові елементи – здатність мати справу з людьми, соціальну пристосовність, теплоту в міжособистісних відносинах. Цим вчені ствердили думки про те, що соціальний інтелект – це сфера, де тісно взаємодіють когнітивні та афективні аспекти.

Не всі вчені погодились із запропонованим вище підходом. В праці російського психолога Д. В. Ушакова вказується на потребу в обмеженні визначення соціального інтелекту. "Соціальний інтелект, якщо ми розуміємо

150

його як інтелект, - відзначає Д.В. Ушаков, - це здатність до пізнання соціальних явищ, що становить лише один з компонентів соціальних умінь і компетентності, а не вичерпує їх" [10, с. 11]. Тільки за цих умов соціальний інтелект, на думку Д.В. Ушакова, стає в один ряд з іншими видами інтелекту, "...утворюючи разом з ними здатність до вищого виду пізнавальної діяльності - узагальненої й опосередкованої" [там само, с. 18]. Характерними структурними особливостями соціального інтелекту Д. В. Ушаков вважає:

- "континуальний характер;
- використання невербальної репрезентації;
- втрата точного соціального оцінювання при вербалізації;
- формуванням в процесі соціального навчання;
- використання "внутрішнього" досвіду".

Саме останнє, на думку вченого, "повністю відрізняє соціальний інтелект від усіх інших видів інтелекту" [там само, с. 17]

Заслуговує на увагу ідея К. Джонс і Дж. Д. Дей, щодо взаємозв'язку між двома характерними факторами соціального інтелекту: "кристалізованими соціальними знаннями" (декларативні й досвідові знання про добре знайомі соціальні події) і "соціально-когнітивною гнучкістю" (здатність застосовувати соціальні знання при вирішенні невідомих проблем). Продовження цієї думки ми спостерігаємо у А. І. Савенкова [8]. Характеризуючи концепцію соціального

інтелекту, вчений виділяє три групи, що описують його критерії: когнітивні, емоційні, поведінкові.

Когнітивні включають:

- *соціальні знання* – знання про людей, знання спеціальних правил, розуміння інших людей;

- *соціальна пам'ять* – пам'ять на імена, обличчя;

- *соціальна інтуїція* – оцінка почуттів, визначення настрою, розуміння мотивів вчинків інших людей, здатність адекватно сприймати наявну поведінку в рамках соціального контексту;

- *соціальне прогнозування* – формулювання планів власних дій, рефлексія власного розвитку и оцінка невикористаних альтернативних можливостей.

Емоційні включають:

соціальна виразність – емоційна виразність, емоційна чутливість, емоційний контроль;

співпереживання — здатність входити в положення інших людей, ставити себе на місце іншого (долати комунікативний і моральний егоцентризм);

здатність до саморегуляції - вміння регулювати власні емоції і власний настрій.

Поведінкові включають:

соціальне сприйняття — уміння слухати співрозмовника, розуміння гумору;

151

соціальна взаємодія - здатність і готовність працювати спільно, здатність до колективного взаємодії і як до вищого типу цієї взаємодії - колективної творчості;

соціальна адаптація - вміння пояснювати і переконувати інших, здатність уживатися з іншими людьми, відкритість у стосунках з оточенням.

А.І.Савенков пропонує, користуючись виділеними критеріями, розробляти процедури виявлення та кількісної оцінки кожного з позначених параметрів соціального інтелекту.

Ю.М. Ємельянов вивчав соціальний інтелект в рамках практичної психологічної діяльності – підвищення комунікативної компетентності індивіда з допомогою активного соціально-психологічного навчання. У вітчизняній психології саме він ввів поняття соціального інтелекту, розуміючи під ним "стійку, засновану на специфіці розумових процесів, афективного реагування і соціального досвіду здатність розуміти самого себе, інших людей, їх взаємини і прогнозувати міжособистісні події"[2]. Автор пропонує термін «комунікативна компетенція», схожий з визначенням соціального інтелекту, що формується завдяки інтеріоризації соціальних контекстів.

Л.І. Уманський, М.О. Холодна й ін. прирівнюють соціальний інтелект до практичного мислення, визначаючи соціальний інтелект як "практичний розум", спрямований від абстрактного мислення до практики.

У розумінні Н.А. Кудрявцевої, соціальний інтелект є здібністю до раціональних, розумових операцій, об'єктом яких є процеси міжособистісної

взаємодії. Визначальним компонентом у структурі соціального інтелекту автором виділяється самооцінка людини.

У роботах М.Г. Некрасова розглядаються близькі поняття - соціальне мислення і соціальний інтелект, визначаючи останнім здатність до розуміння і оперування інформацією про взаємовідносини людей і груп. Розвинене соціальне мислення дозволяє його носію ефективно вирішувати завдання використання особливостей соціальних груп у процесі їхньої взаємодії.

Дослідження комунікативних і рефлексивних здібностей особистості і їхніх реалізацій у професійній сфері в працях О.С. Михайлової також стосується проблеми соціального інтелекту, що у розумінні автора, забезпечує розуміння вчинків і дій людей, розуміння мовної продукції людини.

Проблема соціального інтелекту піднімалась також в працях І.М.Киштимової, Н.С.Лейтеса, А.С.Прутченкова, В.Е.Чудновського та ін. Зокрема, в експерименті І.М. Киштимової щодо розвитку креативності школярів відзначається значне підвищення всіх показників соціального інтелекту при позитивній динаміці рівня креативності. Таким чином, творча особистість більшою мірою здатна до розуміння й прийняття інших й, отже, до успішності в спілкуванні й адаптивності в соціальному середовищі [5].

Загалом, соціальний інтелект – це інтегральна інтелектуальна здатність, що визначає успішність спілкування і соціальної адаптації. Соціальний інтелект об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані із відображенням соціальних

152

об'єктів (людину, як партнера по спілкуванню, групи людей). До процесів, що його утворюють, відносяться: соціальна сенситивність, соціальна перцепція, соціальна пам'ять і соціальне мислення. Іноді у літературі соціальний інтелект ототожнюється з одним із процесів, особливо з соціальним мисленням чи соціальною перцепцією. Також соціальний інтелект забезпечує розуміння вчинків і безкомпромісність дій людей, розуміння мовної продукції людини, і навіть його невербальних реакцій (міміки, поз, жестів). Він є когнітивною складовою комунікативних здібностей особи і професійно важливою якістю в професіях типу «людина - людина», деяких професіях «людина – художній образ». Високий рівень соціального інтелекту здатний забезпечити одержання максимуму інформації про поведінку людей, розуміння мови невербального спілкування, висловлювати швидко й точні думки про людей, успішно прогнозувати їх реакції в певних умовах, що сприяє успішній соціальній адаптації. У онтогенезі соціальний інтелект розвивається пізніше, ніж емоційна складова комунікативних здібностей – емпатія. Також емпатію поряд з рефлексією відносять до факторів формування соціального інтелекту.

Ідея емоційного інтелекту в тому вигляді, в якому цей термін існує зараз, виросла саме з поняття соціального інтелекту. Першими на цю проблему звернули увагу Пітер Салоуей і Джон Майер в 1990р. визначивши емоційний інтелект як "здатність сприймати і розуміти прояви особистості, що виражаються в емоціях,

управляти емоціями на основі інтелектуальних процесів" [12]. Іншими словами, емоційний інтелект, на їхню думку, включає в себе 4 частини: 1) здатність сприймати або відчувати емоції (як свої власні, так і іншої людини); 2) здатність направляти свої емоції в допомогу розуму; 3) здатність розуміти, що виражає та чи інша емоція; 4) здатність управляти емоціями. Декількома роками пізніше Д. Голмен під цим незвичним словосполученням запропонував розуміти самомотивацію, стійкість до розчарувань, контроль над емоційними спалахами, вміння відмовлятися від задоволень, регулювання настрою і вміння не давати переживанням заглушати здатність думати, співпереживати і сподіватися.

Ще більш дедалю дану проблематику досліджував Р. Бар-Он. Емоційний інтелект він пропонує визначати як всі некогнітивні здібності, знання і компетентність, що дають людині можливість успішно справлятися з різними життєвими ситуаціями. Він виділяє п'ять сфер, в кожній з яких зазначає найбільш специфічні навички, які ведуть до досягнення успіху:

- пізнання власної особистості (поінформованість про власних емоціях, впевненість у собі, самоповага, самореалізація, незалежність);
- навички міжособистісного спілкування (міжособистісні взаємини, соціальна відповідальність, співпереживання);
- здатність до адаптації (вирішення проблем, оцінка реальності, пристованість);
- управління стресовими ситуаціями (стійкість до стресу, імпульсивність, контроль);

153

- переважний настрій (щастя, оптимізм) [7, с. 88].

Дещо вужче пропонує розглядати емоційний інтелект російський психолог Д.В. Люсин. У його трактуванні це "... здатність до розумінню своїх і чужих емоцій і управління ними" [6] При цьому підкреслюється, що здатність розуміти емоції та управляти ними може бути звернена і на власні емоції, і на емоції інших людей. Таким чином, автор пропонує розглядати два варіанти емоційного інтелекту - "внутрішньоособистісний" і "міжособистісний". Обидва варіанти, на думку автора, допускають актуалізацію різних когнітивних процесів і навичок.

Модель емоційного інтелекту, запропонована Д.В. Люсиним, включає три елементи:

- когнітивні здібності (швидкість і точність переробки емоційної інформації);
- уявлення про емоції (як про цінності, як про важливому джерелі інформації про себе самому й про інших людей і т.п.);
- особливості емоційності (емоційна стійкість, емоційна чутливість і т.п.) [6].

Юркевич емоційний інтелект визначає як групу розумових здібностей, які допомагають сприйняти і зрозуміти власні почуття, а також і почуття інших людей, що веде до здатності регулювати особисті почуття. Важливими є обидві сторони емоційного інтелекту – і розуміння емоцій за допомогою інтелекту, і забезпечення продуктивних складових інтелекту (творчість, інтуїція) за допомогою емоцій [11]

І.М. Андрєєва, узагальнюючи визначення емоційного інтелекту, відзначає, що індивіди з високим рівнем його розвитку володіють вираженими здібностями до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей, а також до управління емоційною сферою, що обумовлює більш високу адаптивність та ефективність у спілкуванні [1].

На відміну від абстрактного і конкретного інтелекту, які відображають закономірності зовнішнього світу, емоційний інтелект відображає внутрішній світ і його зв'язки з поведінкою особистості і взаємодією з реальністю. Кінцевий продукт емоційного інтелекту - прийняття рішень на основі відображення і осмислення емоцій, які є диференційованою оцінкою подій, що мають особистісний сенс. У кінцевому рахунку емоційний інтелект лежить в основі емоційної саморегуляції.

Савенков А.І. вважає, що діти, які демонструють більш високі оцінки за параметрами емоційного інтелекту, виявляються більш успішними в навчанні. Цей факт легко пояснити, адже кожному відомо, що людина, здатна регулювати власні бажання, контролювати власні емоційні реакції, розуміти емоційні стани інших людей, має масу переваг перед тим, хто це зробити не в змозі. [8]

Крім того, сама здатність вербального вираження і оцінки емоцій свідчить не тільки про високий емоційний, але й про достатньо високий загальний когнітивний розвиток дитини. Не менш очевидно й те, що емоції і

154

розумові здібності тісно пов'язані: певні емоції можуть збільшувати продуктивність процесу мислення і спрямовувати увагу на певні завдання. Також здатність адекватно виражати емоції - запорука успішності в міжособистісному спілкуванні і будь-якій спільній діяльності. А ефективне регулювання власних емоцій співвідноситься з такими важливими для міжособистісної взаємодії здібностями, як співпереживання та відвертість. Емоційний інтелект не містить в собі загальні уявлення про себе і оцінку інших. Він фокусує увагу на пізнанні та використанні власних і емоційних станів та емоцій оточуючих для вирішення проблем і регуляції поведінки [1].

Висновки. Соціальний інтелект як інтегральна інтелектуальна здатність, що визначає успішність спілкування і соціальної адаптації займає певну нішу в структурі соціальної обдарованості особистості. Соціальний інтелект об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані із відображенням соціальних об'єктів (людину, як партнера по спілкуванню, групи людей). До процесів, що його утворюють, відносяться: соціальна сенситивність, соціальна перцепція, соціальна пам'ять і соціальне мислення.

Емоційний інтелект може розглядатися як підструктура соціального інтелекту і загалом визначається як здатність людини до усвідомлення, прийняття та управління емоційними станами і почуттями як власними, так і інших людей, що формуються протягом життя людини у спілкуванні та професійній діяльності. В структурі емоційного інтелекту виокремлюють два аспекти – внутрішньоособистісний і міжособистісний.

Summary

In this article the theoretical analysis of development of domestic and foreign scientists to identify and understand the concepts of "social intelligence" and "emotional intelligence" as components of social giftedness.

Keywords: social giftedness, social gifted personality, social intelligence, emotional intelligence, empathy.

Список використаних джерел

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена // Вопросы психологии. 2006. № 3. С. 78-86
2. Активные методы социально-психологической подготовки руководителей и специалистов : учеб. пособие / под общ. ред. Ю.Н. Емельянова. СПб. : Наука, 2001. – 97
3. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: Монографія / О.І. Власова // К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2005. – 308 с.
4. Власова Е.И. Креативность в структуре интеллекта социально одаренной личности / О.И.Власова // Психология одаренности: проблемы, структура, показатели. Сборник статей. Редколлегия: М.А. Холодная, О.А.Комаровская, Р.А.Семенова, А.Г.Виноградов, С.И.Науменко. – Изд.: Киевская типография научной книги – 1996. – 100 с.
5. Иванова И. Основные направления исследований социального интеллекта в отечественной науке и зарубежом / И.Иванова // Сборник научных трудов

155

- СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки» № 3. – Ставрополь : СевКавГТУ, 2006. – С. 32-33
6. Люсин Д.В. Сучасні уявлення про емоційний інтелект / / Соціальний інтелект. Теорія, вимір, дослідження / Под ред. Д.В. Ушакова, Д.В. Люсіна.М., 2004. С. 29-39.
 7. Практичний інтелект / Под ред. Р. Стернберга. СПб., 2003.
 8. Савенков А. И. Концепция социального интеллекта / А. И. Савенков // День за днем [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.den-za-dnem.ru/page.php?article=388>
 9. Семенова Р.О. Лабораторія психології обдарованості Інституту психології ім.. Г.С.Костюка АПН України: Теоретико-концептуальні підходи до розробки проблеми обдарованості й креативності / Р.О.Семенова //Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога: Матеріали доповідей та повідомлень на Міжнародній науково-практичній конференції 27-29 квітня 1998р. – К.: Гнозис. – 1998. – С. 19-26.
 10. Ушаков Д. В. Социальный интеллект как вид интеллекта / Д. В. Ушаков // Социальный интеллект. Теория, измерение, исследования / под ред. Д. В. Ушакова, Д. В. Люсіна. – М., 2004. – С. 11–29.
 11. Юркевич В. С. Проблема эмоционального интеллекта / В. С. Юркевич // Вестник практической психологии образования. – 2005. – № 3 (4), июль–сентябрь. – С. 4–10.
 12. Mayer J.D., Salovey P. Emotional intelligence. [Electronic resource.] 2005. Mode of access: http://www.unh.edu/emotional_intelligence/